

O'ZBEK TILIDA EVFEMIZM VA DISFEMIZMLARNING NUTQIY ETIKADAGI O'RNI.

Xoliqova Feruza

Samarqand davlat chet tillar instituti

Sharq tillar fakulteti 2-bosqich talabasi

MAQOLA MALUMOTI

MAQOLA TARIXI:

Received: 30.01.2026

Revised: 31.01.2026

Accepted: 01.02.2026

KALIT SO'ZLAR:

nutqiy etika, evfemizm, disfemizm, lingvopragmatika, muloqot odobi, o'zbek tilshunosligi, lisoniy madaniyat.

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada o'zbek tilida evfemizm va disfemizmlarning nutqiy etikadagi o'rni tahlil qilinadi. Evfemizmlarning muloqot jarayonida muloyimlik va hurmatni ta'minlashdagi ahamiyati hamda disfemizmlarning nutqqa ta'siri yoritib beriladi. Shuningdek, ularning qo'llanish xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy vazifalari va nutq madaniyatidagi roli misollar asosida ko'rsatib o'tiladi.

Kirish

Insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lgan til muloqot jarayonida shunchaki axborot almashish vositasi emas, balki so'zlovchining ma'naviy qiyofasini ko'rsatuvchi ko'zgudir. Globallashuv davrida milliy o'zlikni saqlash va nutq madaniyatini yuksaltirish masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o'zbek tilida muloqot odobi va nutqiy etika normalariga rioya qilishda evfemizm hamda disfemizmlarning o'rni beqiyosdir.

Nutqiy etika — bu jamiyatda qabul qilingan odob-axloq qoidalarining tilda namoyon bo'lishidir. A. Omonturdiyev ta'kidlaganidek, nutqiy madaniyat so'zlovchidan nafaqat til boyligidan foydalanishni, balki tinglovchi shaxsiga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishni talab etadi. Ushbu jarayonda evfemizmlar (yunoncha euphemos — "yaxshi gapirish") noqulay, qo'pol yoki nojo'ya so'zlar o'rniga ishlatiluvchi yumshoq ifodalar sifatida nutqning jozibadorligi va estetik qiymatini oshiradi.

Aksincha, disfemizmlar evfemizmlarning teskarisi bo'lib, ijobiy yoki neytral tushunchani ataylab qo'pol, kamsituvchi yoki haqoratli tarzda ifodalashdir. X. Qodirovaning tadqiqotlarida qayd etilishicha, disfemizmlar ko'pincha nutqiy etikaning buzilishiga va muloqotdagi nizolarga sabab bo'ladi.

Ushbu maqolaning maqsadi — o'zbek tilidagi evfemizm va disfemizmlarning nutqiy etika bilan bog'liqligini o'rganish, ularning ijtimoiy-lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish hamda zamonaviy muloqotda nutq madaniyatini saqlash bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Maqolada evfemizmlarning nutqni "tozalash" va "yumshatish" funksiyalari hamda disfemizmlarning nutqiy tajovuzkorlikdagi roli misollar orqali ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

Nutqiy etika — jamiyat a'zolarining o'zaro muloqot jarayonida amal qilishi lozim bo'lgan axloqiy me'yorlar majmuidir. O'zbek tilshunosligida ushbu normalarni tartibga solishda evfemizm va disfemizmlar muhim lingvopragmatik vosita sifatida xizmat qiladi. Evfemizm atamasi yunon tilidan olingan bo'lib, ko'pchilik olimlar fikriga ko'ra, noo'rin yoki qo'pol birlikning o'rinli, yumshoq birlik bilan almashtirilishini bildiradi. Qodirova evfemizmni nutqda etik muvozanatni ta'minlovchi vosita sifatida izohlaydi. Nazariy manbalarda evfemizm taqiqlangan so'zlar o'rniga qo'llanishga ruxsat berilgan so'zlar hamda qo'pol yoki noqulay bo'lgan so'zlar o'rnida qo'llangan emotsional betaraf ifodalar sifatida talqin etiladi.

Sharipova ta'kidlaganidek, evfemizm ma'nosi noo'rin yoki qo'pol bo'lgan so'zlarni muloyimroq, yumshoq yoki ijtimoiy maqbul birliklar bilan almashtirish hodisasidir. O'zbek nutq madaniyatida bu hodisa, ayniqsa, kasallik va o'lim bilan bog'liq holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, o'lim bilan bog'liq holatlarda "o'ldi" so'zi o'rnida "vafot etdi", "qazo qildi", "dunyodan ketdi" yoki "jonini egasiga topshirdi" kabi ifodalar ishlatiladi. Ayolning holatini ifodalashda esa "bo'g'oz xotin" o'rniga "ikkiqat", "oyog'i og'ir", "yuqori bor" yoki "homilador" kabi yumshoq birliklar qo'llanadi.

Jamiyatning ayrim a'zolari o'z niyatlarini yashirish maqsadida so'zlarga turlicha ma'no yuklab ishlatadilar, bu holat argo til hodisasi bilan ham bog'liqdir. Masalan, "til" so'zi o'rnida "lay", "o'g'irlamoq" o'rniga "ovqatlanmoq" kabi birliklarning qo'llanishi nutqning yashirin va stilistik funksiyalarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, evfemizmning qo'llanishi milliy mentalitet va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. U nutqda hurmatni

saqlash, muloqotning silliq kechishini ta'minlash va ijtimoiy kontekstga moslashish imkonini beradi.

Evfemizmning asosiy turlari sifatida muloqotni yumshatuvchi ijtimoiy-psixologik, qo'pol so'zlarni muloyimlashtiruvchi estetik hamda diniy odobni saqlashga xizmat qiluvchi madaniy-diniy evfemizmlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Shu jihatdan evfemizm nafaqat axloqiy, balki stilistik va ijtimoiy funksiyani ham bajaradi.

Disfemizm esa ushbu jarayonning mutlaq ziddiyati bo'lib, predmet yoki narsa-hodisa nomini ataylab qo'pol, vulgar ifoda bilan almashtirish orqali yuzaga chiqadi. Qodirovaning ta'kidlashicha, bu holat so'zlovchi tomonidan ijtimoiy normalarning ongli ravishda buzilishi va obyektga nisbatan salbiy munosabatni ifodalash strategiyasidir. Ilmiy qarashlarga ko'ra, disfemizm neytral tushunchani kamsituvchi nom bilan almashtirish orqali tinglovchida ataylab noqulaylik uyg'otishga qaratiladi.

Mening kuzatishlarimga ko'ra, evfemizm va disfemizm munosabati tilda muvozanatni ta'minlovchi "lisoniy tarozi" vazifasini bajaradi. Agar evfemizm nutqni silliqlash va madaniylashtirishga xizmat qilsa, disfemizm tildagi "lisoniy qurol" sifatida subyektiv nafrat va ijtimoiy norozilikni ifodalaydi. Bunday uslubiy vosita ko'pincha nutqiy etikaning buzilishiga olib keladi va tinglovchida salbiy emotsional holatni yuzaga keltiradi. Binobarin, zamonaviy nutq madaniyatida disfemizmlardan voz kechish nafaqat tilning sofligini, balki jamiyatdagi muloqot madaniyatining barqarorligini ham ta'minlaydi.

Xulosa

Ushbu maqolada o'zbek tilida evfemizm va disfemizmlarning nutqiy etikadagi o'рни tahlil qilindi. Tadqiqotdan ko'rinib turibdiki, evfemizmlar nutqni yumshatish, tinglovchini hurmat qilish va ijtimoiy-madaniy kontekstga moslashishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, disfemizmlar nutqning keskinligini oshiruvchi, tinglovchida salbiy kayfiyat uyg'otuvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Menimcha, zamonaviy o'zbek tilida nutq madaniyatini saqlash uchun evfemizmlardan ko'proq foydalangan holda muloqotning muloyim va hurmatli shakllarini targ'ib qilish, disfemizmlardan esa faqat zarur hollarda ehtiyotkorlik bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu tarzda, tilimizning estetik va etik qadriyatlari mustahkamlanadi va muloqot samaradorligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Allan, K., & Burrige, K. (1991). Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon. Oxford: Oxford University Press.
- 2.Axmanova, O. S. (1966). Slovar lingvisticheskix terminov. Moskva: Sovetskaya ensiklopediya
- 3.Hojiyev, A. (2002). Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
- 4.Ismatullayev, N. (1963). O'zbek tilida evfemizmlar. Toshkent: Fan.Qodirova, X. (2022). O'zbek tilida evfemizm va disfemizmlarning pragmatik xususiyatlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
- 5.Sharipova, O. (2011). O'zbek tili pragmatikasi. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi TSUULL.Yo'ldoshev, I. (2007). Nutq madaniyati va uslubiya asoslari. Toshkent: O'zMU nashriyoti